

ZMENY NOVINÁRSKEJ PROFESIE NA SLOVENSKU

VLADIMÍR HOLINA

K l ú č o v é s l o v á : novinári na Slovensku – sociologické aspekty povolania – kvalifikácia a vzdelanie – novinárske činnosti – príjmy a materiálne podmienky – sociálne istoty

Po roku 1989 sa na Slovensku podstatne zmenil systém prostriedkov masovej komunikácie (PMK): zvýšil sa počet titulov vydávanej periodickej tlače, vytvoril sa systém duálneho vysielania rozhlasu a televízie, rozšírila sa káblová televízia. Zmenám inštitucionálnej základne tlače, rozhlasu, televízie, nových médií a ich publika sa venuje pomerne veľká pozornosť. Analýza ukázala, že tieto zmeny dlhodobo ovplyvňujú tri skupiny činiteľov: vývoj technickej infraštruktúry, ekonomické podmienky uplatnenia komunikačných techník a jednotlivých prostriedkov masovej komunikácie, ako i politický systém, ktorý vplýva na normy upravujúce štruktúru komunikačných prostriedkov a podmienky (aj ekonomické) ich uplatnenia v spoločnosti. Politické zmeny roku 1989 boli rozhodujúce pre transformáciu PMK aj novinárskej profesie.

Na rozdiel od výskumu transformačného procesu PMK podstatne menej sa analyzujú súbežne prebiehajúce zmeny novinárskej profesie. Masová komunikácia má spravidla inštitucionalizovanú podobu. Jej obsah, žánrovú podobu a úroveň ovplyvňuje individuálna tvorba množstva novinárov a iných tvorivých pracovníkov, ktorí zabezpečujú obsahovú náplň PMK. Kolektívny produkt sa analyzuje spravidla ako obsahová štruktúra média, ale okrem nej si vyžadujú analytický prístup aj sociologické alebo sociálnopsychologické charakteristiky tvorcov.

Dôsledky zmien spoločenskej situácie

Zmeny spoločenskej situácie okrem zásadných obsahových zmien urýchlili a rozšírili aj využívanie komunikačných technológií v procese spracovania a šírenia informácií. Vytvorili sa aj právne predpoklady na zmeny v systéme PMK. Súkromné podnikateľské aktivity ovplyvnili vzťah medzi zamestnávateľmi (vydavateľmi tlače a prevádzkovateľmi rozhlasového a televízneho vysielania) a zamestnancami – novinármi. Súbežne sa uvoľnili väzby na politické inštitúcie (najmä na politické strany).

V dôsledku štrukturálnych zmien systému PMK sa výrazne zvýšil počet novinárov, ktorí pracujú v médiách a v blízkych zamestnaniach, sústredených na informačné činnosti. Novinárske povolanie sa stalo ešte otvorenejším ako v minulosti.

Tento proces má svoje pozitíva: umožnil prístup k tomuto povolaniu talentovaným záujemcom s najrozmanitejšou motiváciou, bez nežiaducich návykov a stereotypov z predchádzajúceho obdobia. Má však aj negatíva: nedostatok profesionality, pocitu zodpovednosti, odborných znalostí a pod. Najmä do nových médií prišli aj ľudia, ktorých očarili nové technické možnosti komunikácie, ale chýbajú im základné znalosti spôsobu zhromažďovania, spracovania a šírenia novinárskych informácií.

Vznikli aj nové oblasti novinárskych činností, napríklad: pôsobenie v súkromných rozhlasoch, v miestnych štúdiách káblovej televízie, v malých lokálnych perio-

dikách, v inzertných časopisoch a pod. S otvorením sa profesie a s ekonomickými podmienkami zamestnávania pracovníkov súvisí zvýšenie počtu novinárov bez stáleho pracovného pomeru.

Naliehavejším sa preto stalo vymedzenie hraníc novinárskej profesie. Už v Drastichovej práci o novinárskom povolani publikovanej v roku 1980¹ je definícia, podľa ktorej sa za novinára považuje osoba, ktorá „cieľavedome zhromažďuje, hodnotí, triedi, rediguje, pripravuje alebo tvorí výpovede či celky výpovedí na uverejnenie v masovokomunikačnom prostriedku, prípadne riadi niektoré alebo všetky činnosti, pričom táto činnosť je trvalým zdrojom obživy“. O pätnásť rokov neskôr nemecký autor Michael Kunczyk² v práci *Základy masové komunikace* uvádza definíciu žurnalistiky Koszyka a Pruysa ako „činnosť osôb, ktoré majú ako svoje hlavné zamestnanie zhromažďovanie, overovanie, výber, spracovanie a šírenie správ, komentárov a zábavných obsahov masovými médiami. Žurnalisti... pracujú ako stáli zamestnanci alebo externí spolupracovníci pre tlač, rozhlas, televíziu, agentúry a tlačové služby, ale aj v tlačových oddeleniach firiem, spolkov a organizácií“.

Za problematickú hranicu novinárskeho povolania môžeme teda považovať najmä **rozsah** obsahovo jasne definovanej činnosti. Rozsah v zmysle hlavnej, vedľajšej, pravidelnej či nepravidelnej činnosti. Vzhľadom na prebiehajúce zmeny ťažko spoľahlivo vymedziť túto hranicu. (Pre zamestnávateľa je z finančného hľadiska podstatne výhodnejšie zamestnávať alebo platiť prácu novinárov mimo hlavného pracovného pomeru.)

Uvoľnením priestoru na podnikateľské aktivity v mediálnej sfére sa zmenili aj niektoré kritériá a požiadavky na novinársku prácu.

Rozsah a intenzita prebiehajúcich zmien si vyžadujú sledovať a skúmať vývojové trendy, formulovať aspoň **základné hypotézy** o zmenách novinárskej profesie:

- Tak ako sa rozšírila základňa masovej komunikácie, zvýšil sa aj počet novinárov, novinárska profesia sa otvorila i pre ľudí bez novinárskej prípravy a kvalifikácie. Hranice novinárskej profesie sa rozšírili o nové, príbuzné činnosti.

- Rozdrobenie vydavateľskej základne tlače a rozlíšenie prevádzkovateľov rozhlasového a televízneho vysielania (na prevádzkovateľov zo zákona a prevádzkovateľov podľa licencie), ako aj rozdielne hospodárske podmienky jednotlivých prostriedkov či periodík viedli k väčšej diferenciácii pracovných, materiálnych a sociálnych podmienok.

- Zavádzanie nových technológií kladie nové kvalifikačné požiadavky a vedie k vytváraniu nových pracovných predpokladov a návykov, rozvíjajú sa aj nové formy novinárskej práce. Diferenciáciou systému tlače sa vytvorili nové typologické skupiny tlače (inzertné, erotické a iné časopisy), ktoré viedli k vzniku nových novinárskych špecializácií.

- V novej spoločenskej situácii vystúpili do popredia nové otázky a nové problémy, čím vznikli aj nové tematické oblasti pre novinárov.

- Uvoľnila sa predchádzajúca priama závislosť od politických subjektov, zvýšila sa však závislosť od ekonomických subjektov.

- Niektoré uvedené tendencie predstavujú pravdepodobne dlhodobý vývojový trend.

Novinári nielen pracujú s informáciami, ale často vyjadrujú názory a stanoviská. Spoločenské zmeny po roku 1989 odstránili umelé prekážky vyjadrovania názorov,

1 DRASTICH, O.: Tri kapitoly o novinárskom povolaní. Bratislava, NŠÚ 1980, s. 7.

2 KUNCZYK, M.: Základy masové komunikace. Karolínium Praha, s. 63–64.

ovplyvnili vytváranie nového hodnotového systému, resp. nových hodnotových systémov. Systém masovej komunikácie sa stal politicky, a teda aj názorovo diferencovaným, pluralitným. Predpokladom takejto vnútornej názorovej zmeny bola aj zmena postojov novinárov, z ktorých väčšina pracovala v médiách pred rokom 1989. U novinárov existovali predpoklady na tieto zmeny vo väčšej miere ako vo väčšine iných profesijných skupín. Dispozície k zmenám (už pred novembrom 1989) boli dané väčším objemom informácií ako v iných povolaniach, prístupom k zahraničným zdrojom, bezprostrednejším kontaktom a hlbšou znalosťou (často kritickou) domácej reality, zvýšenou adaptabilitou na nové podmienky a pod. Možno vysloviť domnienku, že novinári po novembri 1989 plnili v zmenenej situácii aj funkciu akéhosi akceleračného alebo katalyzátora formovania názorov a postojov. (Kvalita, intenzita a zameranie ich vplyvu ostali zatiaľ nepreskúmané, v konfliktných situáciách sa často preceňujú alebo popierajú.)

Potreba prieskumu novinárov a jeho zameranie

Postavenie novinárov v spoločnosti je teda dôvodom, prečo bolo treba zhromaždiť informácie o tom, kto v súčasnosti vykonáva toto povolanie, za akých podmienok, aké postoje zaujímajú novinári k vybranému okruhu otázok (k vzdelávaniu, k zdrojom informácií atď.).

Skúmali sme novinárov, ktorí vykonávajú toto povolanie, sú spravidla v zmluvnom vzťahu s redakciou alebo inou komunikačnou inštitúciou, ako aj voľných novinárov a publicistov.

Skúmaný súbor sme rozdelili na niekoľko základných skupín. Tieto skupiny mali proporčné zastúpenie. Proporcie sme stanovili kvalifikovaným odhadom podľa dostupných informácií. Sledovali sme zastúpenie: novinárov v denníkoch, v týždenníkoch, v časopisoch s nižšou periodicitou, novinárov v regionálnej a podnikovej tlači, v rozhlase, televízii, tlačovej agentúre, ale aj voľných novinárov a publicistov. Do skúmaného súboru sme zámerne nezaraďovali novinárov dôchodcov. Ide o špecifickú skupinu s odlišnými podmienkami, sociálnymi problémami a v dôsledku toho pravdepodobne aj s odlišnými postojmi a názormi.

Podľa projektu prieskumu boli proporcionálne zastúpené aj regióny: Bratislava približne 70 %, západné Slovensko 8 %, stredné Slovensko 11 % a východné Slovensko 12 %.

Celkove sme analyzovali **313 dotazníkov**. Návratnosť (s výnimkou voľných novinárov a publicistov) sme odhadli na 40 %. Presný údaj nie je možný vzhľadom na dôslednú anonymitu prieskumnej akcie a urgencií.

Výsledky prieskumu považujeme za orientačné, nenahrádzajú reprezentatívny výskum novinárskeho povolania, ktorý by mali uskutočniť príslušné výskumné inštitúcie.

Prieskum uskutočnilo združenie MASS-MEDIA-SCIENCE pri katedre žurnalistiky FFUK.³ Na riešení sa podieľal sedemčlenný tím, ktorý interpretoval výsledky prieskumu. Práce na prieskume sa financovali z projektu PHARE pre demokraciu, ktorý zabezpečuje Slovenský syndikát novinárov.

Skúmanie novinárskej profesie má na Slovensku určitú tradíciu a to umožnilo posúdenie vývojových zmien a vývojové porovnania. Prvým významným zdrojom informá-

3 HOLINA, V. a kol.: Zmeny novinárskej profesie na Slovensku. Bratislava, SSN-PHARE 1997. 170 s.

cií o slovenských novinároch boli výsledky *Ankety o vzdelaní, sociálnych a zdravotných pomeroch novinárov* publikované v rovnomennej rozmnoženine ako materiál V. zjazdu Zväzu čs. novinárov v roku 1967.⁴ Išlo o rozsiahly, dobre koncipovaný prieskum, v ktorom sa okrem dotazníkov z českých krajov spracovalo aj 270 dotazníkov zo Slovenska.

Významným prameňom informácií o novinárskom povolání na Slovensku je práca Olda Drasticha *Tri kapitoly o novinárskom povolání*.⁵ Táto práca zahŕňa výsledky rozsiahleho výskumu novinárov na Slovensku, ktorý sa uskutočňoval od júna 1977 do januára 1978, so spracovaním výsledkov v rokoch 1978 a 1979 a ich publikovaním roku 1980. Výskum zahŕňoval 1 858 dotazníkov. Vzhľadom na nepodstatné zmeny v systéme médií a v novinárskej profesii na Slovensku v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch môžeme predpokladať, že s malými odchýlkami zaznamenáva stav tohto povolania pred rokom 1989.

V polovici sedemdesiatych rokov sa uskutočnilo rozsiahle skúmanie informačných potrieb novinárov na Slovensku.⁶

V máji 1991 Danica Brečková a Ľudovít Šrámek uskutočnili v NŠÚ výskum novinárov pracujúcich v denníkoch.⁷ Výskum zahŕňoval 415 dotazníkov.

Prieskum roku 1996 bol koncipovaný tak, aby bolo možné porovnať čo najväčšie množstvo informácií s informáciami z predchádzajúcich výskumov. Skúmali sme, prirodzene, aj nové otázky a nové problémy, ktoré budú podkladom pre budúce porovnania.

Sociologické aspekty novinárskej profesie

Sociologické aspekty novinárskej profesie zahŕňujú dva hlavné okruhy problémov: Údaje o štruktúre tejto profesijnej skupiny, a to z hľadiska demografického a kvalifikačného. Druhý rozsiahly okruh tvoria otázky profesie skúmateľné sociologickými postupmi, ktoré prenikajú hlbšie do štruktúry podľa pracovnej pozície a činnosti novinárov, ich materiálnych a pracovných podmienok. Postojové otázky tvoria samostatnú problematiku, sú na hranici sociálno-psychologického skúmania. Novinári sú sprostredkovateľmi šírenia aktuálnych informácií a názorov. Ich vzdelanie a kultúra bezprostredne ovplyvňuje kvalitu a úroveň tejto komunikácie. Zároveň je to profesijná skupina, ktorá má svoje vnútorné problémy a od ich riešenia závisí aj kvalita aktuálnej informovanosti spoločnosti.

Základné údaje o **demografickej štruktúre** novinárov spoluvytvárajú jej charakteristiku. Otázka o štruktúre novinárov **podľa pohlavia** sa dotýkala meritórneho problému posúdenia miery feminizácie novinárskeho povolania. V prieskume sme zaznamenali 52,9 % mužov a 47,1 % žien. Na prieskum však pravdepodobne aktívnejšie reagovali ženy. Túto domnienku potvrdzuje aj komparácia s výsledkami starších výskumov. Podľa Drasticha (1980) bolo v čase jeho výskumu na Slovensku medzi novinármi 63,6 % mužov a 36,4 % žien. Pri výskume novinárov pracujúcich v denníkoch⁸ bolo 60 % mužov, 37 % žien (a 3 % neuvedených).

4 Praha ČSSN, s. 64.

5 C. d., s. 176.

6 HOLINA, V. – BROCKO, D.: Prieskum informačných potrieb a požiadaviek novinárov. Bratislava, SLTK 1975, s. 98.

7 BREČKOVÁ, D. – ŠRÁMEK, Ľ.: Novinári dennej tlače Slovenska. Bratislava, NŠÚ 1991, s. 160.

Zvyšovanie podielu žien medzi novinármi je trvalým trendom. Pravdepodobne k nemu prispieva aj vyšší podiel študentiek medzi poslucháčmi žurnalistiky.

Aj **vek** sa ukázal ako jeden z relevantných diferenciačných činiteľov. Najpočetnejšie sú stredné vekové kategórie (od 30 do 50 rokov). V Drastichovom výskume bol nižší priemerný vek a najpočetnejšie boli kategórie od 20 do 40 rokov.⁹

Štruktúra novinárov podľa veku súvisí aj s dĺžkou praxe, tento vzťah bol však výrazne narušený, keď z redakcií museli po roku 1968 odísť stovky novinárov, z ktorých sa po roku 1989 k tejto profesii vrátila len časť. V Správe Rehabilitačnej komisie Slovenského syndikátu novinárov Zhromaždeniu SSN 19. 10. 1990 sa uvádza: „Za svoje politické presvedčenie muselo na Slovensku po roku 1968 opustiť redakcie 368 novinárov, prakticky 30 % z celkového počtu.“¹⁰

Význam vzdelania

Vzdelanie a kvalifikáciu možno považovať za činitele, ktoré ovplyvňujú kvalitu žurnalistiky, majú vplyv na rýchlosť adaptácie na spoločenské zmeny aj na nové technologické podmienky práce. Preto je dôležitá úroveň inštitucionalizovaného vzdelania, ale aj jeho dopĺňovanie. Celkovo **kvalifikácia** okrem vzdelania zahrnuje aj iné prvky ovplyvňujúce úroveň profesionálnej práce.

Najpočetnejšiu skupinu respondentov tvorili novinári s ukončeným novinárskym vysokoškolským vzdelaním (39,2 %). Početnú skupinu tvoria aj absolventi iných vysokých škôl (35,0 %), bez vysokoškolského vzdelania je len o niečo viac ako štvrtina (25,8 %) novinárov. Zreteľný vývojový trend predstavuje rast percenta novinárov s vysokoškolským vzdelaním, a najmä so špecializovaným novinárskym vzdelaním, pričom sa zachováva rozmanitosť vzdelania na iných vysokých školách.

Novinárske a nenovinárske – iné vysokoškolské vzdelanie možno považovať za dve základné zložky kvalifikácie na kvalitný výkon novinárskeho povolania. Obe tieto zložky sú na výkon povolania potrebné, ale systematické vysokoškolské vzdelanie ich poskytuje v úplnej šírke kombináciou dvoch vysokých škôl alebo dvoch študijných odborov. Samotné novinárske vzdelanie obsahuje humanitný všeobecný základ a profesijné znalosti na výkon tohto povolania a prípadne aj špecializácií na prácu v tlači, rozhlase, televízii a agentúre. Špecializované novinárske vzdelanie však neposkytuje dostatočne hlboké znalosti jednotlivých odborných špecializácií, ktoré tvoria obsahovú stránku (tematické zameranie) tvorby značnej časti tematicky špecializovaných novinárov. Riešenie naznačuje dvojpredmetové štúdium, ktoré však nezasahuje (a nemôže zasahovať) celú šírku odborov. Ako ukázala hlbšia analýza, absolventi vysokoškolského štúdia žurnalistiky sa v praxi od absolventov iných vysokých škôl líšia pripravenosťou vykonávať väčší rozsah novinárskych činností, vykonávať aj riadiace funkcie, majú pre redakcie širšie použitie.¹¹

V súvislosti s predpokladaným rozšírením novinárskeho štúdia na iné vysoké školy na Slovensku treba doriešiť najmä otázky ich profilovania tak, aby uspokojovali šir-

8 BREČKOVÁ, D. – ŠRÁMEK, L.: c. d., s. 16.

9 DRASTICH, O.: c. d., s. 44.

10 Dokumenty zhromaždenia delegátov SSN. Bratislava 1990. Časť VI, s. 1.

11 Obsahovými a inými zmenami vysokoškolského štúdia novinárstva po roku 1989 na Slovensku sa zaoberá Juraj Vojtek v štúdiu Bilancia po piatich rokoch. *Otázky žurnalistiky*, 1995, č. 3, s. 225–232.

šiu škálu potrieb novinárskeho vzdelania s možnými odbornými kombináciami, a najmä aby boli schopné zabezpečiť jeho kvalitu.

Ďalším kvalifikačným kritériom je **dĺžka praxe**. Toto kritérium je dôležité pri koncepcii vysokoškolského vzdelávania novinárov, ktorá predpokladá, že určité „zručnosti“ absolvent žurnalistiky nadobudne v praxi. Navyše niektoré stránky novinárskeho povolania sa dajú „naučiť“ len v praxi alebo v úzkom spojení s praxou. Podľa počtu odpracovaných rokov sme novinárov rozdelili do **štyroch kategórií**, pri určitom zjednodušení môžeme zastúpenie týchto kategórií vzťahovať aj na určité periody vývoja našej žurnalistiky. Za podstatnú informáciu považujeme, že prax do 6 rokov má 30,5 % novinárov, ktorí prišli do redakcií po roku 1989, pričom nejde len o mladých novinárov. Vekový rozptyl novinárov s praxou do 6 rokov možno považovať za dôsledok toho, že sa novinárska profesia po roku 1989 stala ešte otvorenejšou.

Na posúdenie niektorých vývojových tendencií je dôležitý aj vzťah medzi dĺžkou praxe a vzdelaním. Medzi novinármi bez vysokej školy je viac ako polovica (51,4 %) takých, ktorí prišli do redakcií v posledných 6 rokoch. Naproti tomu medzi novinármi so špecializovaným novinárskym vzdelaním je ich len 15,1 % a medzi novinármi s inou špecializovanou vysokou školou 30,4 %. Otvorenie profesie pre nových záujemcov malo za dôsledok výrazné zníženie kvalifikácie najmä novinárskeho vzdelania.

Ďalším aspektom praxe sú obdobia, v ktorých novinári získavali svoje profesijné skúsenosti. Pri celej zložitosti tohto problému nie je možné zjednodušovať, to znamená mechanicky spájať pôsobenie v novinách pred rokom 1989 s „totalitnou zataženosťou“, na druhej strane nemožno ignorovať fakt, že v tomto období sa novinárstvo považovalo za ideologickú prácu, uplatňovali sa na ňu vo väčšine prípadov ideologické kritériá. Koncom sedemdesiatych rokov bolo podľa výskumu medzi novinármi 50,1 % členov KSČ.¹² Takmer dve tretiny (62,2 %) súčasných novinárov pracovali v tomto povolaní aj pred novembrom 1989.

Jazykové znalosti predstavujú osobitný aspekt novinárskej kvalifikácie, plnia viaceré funkcie. Znalosť jazykov v prvom rade umožňuje orientáciu v pracovnej problematike z pôvodných zdrojov.

Nemožno sa vyhnúť ani konštatovaniu, že v minulosti jednostranná orientácia na Východ a výrazné obmedzenie možnosti kontaktu na Západ (vrátane využívania informačných zdrojov) ovplyvnili úroveň jazykových znalostí aj u novinárov.

Celkové informácie o znalosti jazykov nemožno hodnotiť pozitívne, lebo:

žiadny cudzí jazyk neovláda 18,9 % skúmaných,
žiadny cudzí jazyk neovláda aktívne 20,5 %,
ovláda aktívne jeden alebo viac cudzích jazykov 60,6 %.

Na pozadí týchto informácií treba posudzovať aj údaje o znalosti jednotlivých jazykov. Najvyššia je aktívna znalosť: ruštiny (37,1 %), angličtiny (26,5 %) a nemčiny (26,5 %). Aj pri pasívnej znalosti sa tieto tri jazyky umiestnili na prvých miestach.

V porovnaní s predchádzajúcimi výskumami sa ukazuje väčšia miera aktívnej aj pasívnej znalosti cudzích jazykov, rozšírenie škály ich znalosti a výrazný vzrast znalosti angličtiny.

V novinárskom povolaní sa môže využívať a spravidla sa aj využíva značný rozsah **špeciálnych znalostí**, ktoré uľahčujú prácu novinára alebo ju zbavujú závislosti od iného personálu.

12 DRASTICH, O.: c. d., s. 48.

V porovnaní s výskumom roku 1967 sa okrem nových znalostí (počítač, INTERNET, videokamera) výrazne rozšírili aj tradičné špeciálne znalosti – od šoférovania cez fotografovanie po písanie na stroji.¹³

Práca s počítačom predstavuje nevyhnutnú súčasť kvalifikácie v prípade, ak je redakcia vybavená redakčným počítačovým systémom. Navyše táto kvalifikácia sa vzťahuje na používaný typ vybavenia výpočtovou technikou. Z tohto hľadiska došlo na Slovensku k podstatným zmenám. Roku 1991, keď sa robil výskum novinárov v dennej tlači, z osemnástich skúmaných redakcií len v jednej pracovala väčšina novinárov s počítačom, v jedenástich redakciách nepracoval s počítačom nikto, v šiestich redakciách len vybraní jednotlivci. Celkove osobný počítač využívalo 9 % novinárov na Slovensku a 6 % ďalších ovládalo základy práce s počítačom. Väčšina novinárov (64 %) sa stotožnila s názorom, že v blízkej budúcnosti si bude treba túto prácu osvojiť.¹⁴ Skutočnosť, že 76,0 % novinárov v súčasnosti pracuje s počítačom, výrazne predstihla tento odhad, aj keď proces zaškoľovania na výpočtovú techniku nie je ukončený najmä vzhľadom na jej rýchly vývoj a nové ponuky služieb.

Využívanie INTERNETU môže ponúknuť dve základné možnosti: aktívne a pasívne využívanie. **Pasívne využívanie** môže prispieť podstatným spôsobom k rozšíreniu informačných zdrojov a najmä k ich rýchlemu sprístupneniu. Umožňuje uspokojovať aj individuálne autorské potreby informácií. Zvýrazňuje aj potrebu znalosti cudzích jazykov. **Aktívne využívanie** poskytuje redakcii novú možnosť rozšírenia a zrýchlenia informačného servisu a jeho prehĺbenie, špecializáciu a kvalitnejšie grafické stvárnenie. Zbavuje redakciu obmedzenia, ktoré vytvára distribučná sieť. Perspektívne predstavuje zaujímavú možnosť rozvinutia komerčnej činnosti a skvalitnenia informačných služieb.

Celkove možno konštatovať stúpajúci význam špeciálnych znalostí, z ktorých niektoré sa stávajú predpokladom výkonu novinárskeho povolania.

Potreba zvyšovania kvalifikácie a jej orientácia

Na akúkoľvek koncepciu zvyšovania kvalifikácie a vzdelávania novinárov je dôležitá motivácia a pociťovaná potreba. Prieskum umožnil zistiť potrebu zvyšovania kvalifikácie, jej zamerania a formy. Až 90,2 % novinárov má záujem o zvyšovanie kvalifikácie. Pritom len tretina (29,3 %) má záujem o výlučne novinársku kvalifikáciu, 45,9 % pociťuje potrebu zvyšovať si inú kvalifikáciu a 15 % má záujem o kombináciu novinárskej a inej odbornej kvalifikácie.

V materiáloch Medzinárodnej federácie novinárov z roku 1995 sa zdôrazňuje zvyšujúca sa zložitosť novinárskej práce. MFN považuje za nevyhnutné zabezpečiť právo na vzdelávanie priamo v kolektívnych zmluvách a uvádza, že takéto vzdelávanie by malo:

- udržiavať a zvyšovať kompetenciu pri zhromažďovaní a rozširovaní informácií, ako aj pri vyjadrovaní názorov,
- informovať o nových subjektoch správ,
- rozvíjať profesionálne a komunikačné schopnosti,

¹³ Anketa... c. d., s. 32.

¹⁴ BREČKOVÁ, D. – ŠRÁMEK, L.: c. d., s. 40–43.

- používať zodpovedne jazyk,
- zvyšovať poznatky o výskumných metódach,
- zachovávať profesionálne vedomie a etiku ako základ plnenia novinárskych povinností,
- adekvátne v redakciách zaobchádzať s technológiami,
- informovať o aktuálnom vývoji legislatívy a o kolektívnych zmluvách.

Možno uviesť aj autoritatívnejší dokument – Rezolúciu Výboru ministrov Rady Európy, prijatú v decembri 1994 v Prahe, kde sa zhodli o. i. na princípe: „Zo strany štátnych orgánov alebo samotných novinárov poskytovať podporu kvalitným systémom odborného školenia pre novinárov...“¹⁵

Podľa našich zistení je potreba zvyšovať si kvalifikáciu temer všeobecná. Zameranie tejto potreby úzko súvisí so situáciou, do ktorej sa novinári na Slovensku dostali po novembri 1989.

U novinárov bez vysokej školy sa najväčšmi pociťuje potreba zvyšovať si kvalifikáciu, tu je aj najvýraznejšia potreba novinárskeho vzdelania (67,7 %, z toho 19,0 % v kombinácii s iným odborným).

Bez toho, aby sme konštruovali hranicu medzi zvyšovaním novinárskej a inej kvalifikácie, skúmali sme, čo novinári v tejto oblasti potrebujú.

Jasne dominuje záujem o štúdium cudzích jazykov. Na druhom mieste je záujem o prácu s počítačom. Na treťom mieste je potreba ekonomického vzdelania. Do kategórie novinársky manažment a marketing sme zaradili aj public relations ako blízky odbor. V nevelmi početnej skupine „spoločenské vedy“ sa najčastejšie vyskytovala politológia, sociológia a filozofia, ostatné odbory sa vyskytovali len výnimočne.

Novinárske špecializácie boli formulované značne rozmanito: najčastejšie TV žurnalistika, ale aj práca pred kamerou, dokumentaristika, moderovanie, okrem toho respondenti uvádzali: spravodajstvo, publicistiku, žánre a podobne.

Na stanovenie koncepcie ďalšieho vzdelávania, prípadne pre koncepciu doplnkového vzdelania je dôležité, že sa ukázali preferované oblasti, v ktorých existuje spoločenská objednávka.

Predstavu o spôsobe zvyšovania kvalifikácie doplníme o **preferované formy**. Tieto sú do istej miery aj kvalitatívnym ukazovateľom hĺbky alebo zamerania záujmu.

Novinári preferujú najmä samovzdelávanie (50,5 %) a stáže (40,6 %), prípadne kratšie jednorazové kurzy (38,9 %) alebo semináre (22,6 %). Najmenej obľubujú inštitucionalizované a časovo náročné formy: diaľkové štúdium (9,2 %) či postgraduálne štúdium (9,9 %) alebo cyklické kurzy (17,3 %).

Záujem o samovzdelávanie by mal viesť najmä k rozvinutiu odbornej publikačnej činnosti a k sprostredkovaniu kvalitných odborných textov aj v špecializovaných časopisoch. Predstavuje to aj špecifickú objednávku pre *Otázky žurnalistiky* ako jednu z ciest k odborným informáciám.

Akceptovanie vzdelávacích foriem je podmienené odlišným pracovným rytmom v jednotlivých typoch redakcií a odlišnými potrebami vzdelania podľa činností alebo špecializácie. Zvyšovanie kvalifikácie, najmä novinárov z praxe, by malo byť vzhľadom na jeho zložitost' komplexné a finančne zabezpečené.

¹⁵ Etika žurnalistiky a tlačové rady. Bratislava, SSN 1997, s. 98.

Pracovná orientácia a činnosti novinárov

Za základné sme považovali zaradenie novinárov podľa typu komunikačnej inštitúcie, resp. redakcie, v ktorej pracujú, a podľa rozsahu pracovného úväzku. Zisťovali sme aj vlastnícky, resp. zamestnanecký vzťah. Dôležitým aspektom pracovnej charakteristiky sú vykonávané činnosti, a najmä pozícia v zamestnaní. Pracovnú univerzálnosť alebo špecializovanosť sme analyzovali takisto z dvoch hľadísk: z hľadiska žánrovej špecializácie a z hľadiska tematicko-problémovej orientácie.

V skúmanom súbore bolo 59,1 % novinárov z tlače (z toho 21,8 % z denníkov), 18,5 % z rozhlasu, televízie a agentúry, 17,4 % voľných novinárov a publicistov, 5,0 % iných. Rozdiel v štruktúre je najmä v zastúpení publicistov a voľných novinárov, ktorých je v skutočnosti o polovicu viac.

Okrem uvedených pracovísk novinári rozšírili svoje pôsobenie napríklad na public relations, redaktorov súkromného rozhlasu a televízie, káblovej televízie a pod. Okrem toho sú v tejto kategórii aj fotografi, tlačoví tajomníci, ženy na materskej dovolenke a nezamestnaní novinári. Celkove však ide o malé skupiny. Možno predpokladať, že niektoré z nich v budúcnosti nadobudnú na početnosti a na význame.

Je dôležité, že druh média alebo periodicita tlače vytvárajú rozdielne podmienky na novinársku prácu a kladú na ňu odlišné požiadavky.

Štruktúra prostriedkov masovej komunikácie vytvára určité podmienky na delbu práce a organizáciu novinárskych inštitúcií. V tejto súvislosti nás zaujímala aj **pozícia v zamestnaní**. Toto kritérium oddeľuje redaktorov, ktorých je 63,0 %, od rôznych stupňov vedúcich (15,1 %) a šéfredaktorov (21,9 %). Nie je bez zaujímavosti, že v porovnaní s Drastichovým výskumom sa po roku 1989 percentuálny podiel týchto skupín prakticky nezmenil.¹⁶ To naznačuje, že pri početných zmenách inštitucionálnej základne masovej komunikácie sa ich vnútorná štruktúra (pomer veľkých a malých redakcií, veľkosť oddelení) podstatnejšie nezmenila.

Z hľadiska profesijnej prípravy aj vnútorného členenia novinárov sú dôležité **činnosti**, ktoré vykonávajú.

Novinárstvo charakterizuje kombinácia viacerých činností, medzi ktorými je najrozšírenejšia autorská činnosť (90,8 %), výrazne menej novinárov vykonáva redigovacie činnosti (54,9%). Približne tretina novinárov (32,0 %) vykonáva aj riadiacie činnosti na rôznych úrovniach. Zvyšok tvoria iné činnosti, napr. fotografovanie, šoférovanie, výtvarné práce, ďalej činnosti, ktoré v minulosti zabezpečovala administratíva vydavateľa a teraz ich robia malé redakcie svojpomocne: inzercia, honoráre, sprostredkovanie predaja, reklama, manažérske práce, expedícia a pod.

Rozsah činností súvisí najmä s typom redakcie, presnejšie s jej veľkosťou. V malých redakciách sa kumuluje väčšie množstvo činností a je podstatne menšia možnosť špecializácie.

V porovnaní s výskumom koncom sedemdesiatych rokov možno pozorovať niektoré tendencie aj z hľadiska **žánrovej špecializácie**. Výrazne sa zväčšilo (viac ako na dvojnásobok – 27,1 %) percento novinárov bez žánrovej špecializácie. Pritom sa zvýšilo kombinovanie viacerých žánrov a percento novinárov špecializovaných na spravodajstvo. Tieto údaje zrejme odrážajú aj objektívne zmeny v žurnalistike.

16 DRASTICH, O.: c. d., s. 61.

Pracovná a žánrová špecializácia je pomerne zložitý fenomén. Dotýka sa takmer troch štvrtín novinárov. Najbežnejšie sú špecializácie na články, resp. publicistiku (39,4 %), ďalej na spravodajstvo (34,8 %) a na reportáže a fejtóny (23,5 %), ďalšie špecializácie uvádzalo menej ako pätina novinárov. Existujú aj málopočetné prípady napríklad televíznych špecializácií na publicistiku alebo dokumenty, na dabing alebo na programy pre deti. Inú podskupinu tvorili niektoré špecializácie v tlači, napr.: na odborné články, recenzie, hudobnú kritiku, divadelnú kritiku alebo na grafiku či výtvarné prílohy.

Iný aspekt pracovnej špecializácie predstavuje **špecializácia na rôzne tematiky**. Podobne ako pri žánrovej špecializácii aj pri tematickej špecializácii pozorujeme časť novinárov s univerzálnou tematickou orientáciou. V porovnávanom období sa aj podiel týchto novinárov zvýšil (o 10 %).¹⁷

Tematická špecializácia je takisto výrazne podmienená typom média alebo redakcie. Osobitne upozorníme len na **nové tematické špecializácie** – neziskový sektor, špecializácia na drogy a kriminalitu, podnikanie a podobne. Prirodzene, existuje celý rad úzkych špecializácií, ktorý uvádzajú najmä redaktori odbornej a vedeckej tlače.

Vývoj po roku 1989 priniesol novú otázku o vlastníckom vzťahu novinárov k svojmu prostriedku. Táto otázka sa nedotýka štátnej tlačovej agentúry, verejnoprávneho rozhlasu a televízie. Novelizácia tlačového zákona z marca 1990 umožnila vydávať tlač súkromným osobám. Rýchlo prebehol proces odštátnenia tlače a vytvárania titulov nezávislých od predchádzajúcich politických vydavateľov. Tento proces nebol a dodnes nie je dostatočne transparentný.

Zistený rozsah vlastníctva a spoluvlastníctva nie je zanedbateľný. Najmä kategória spoluvlastníkov – akcionárov (4,9 %) vykonáva novinárske povolanie. Rovnaké je aj percento vlastníkov – novinárov. Na druhej strane medzi vlastníkmi a novinármi vznikajú napätia, ktoré nemajú podobu otvorených konfliktov, ale ovplyvňujú pocit existenčnej istoty novinárov.

Materiálne a pracovné podmienky

Okrem rozvoja systému prostriedkov masovej komunikácie a jeho technickej základne majú pre rozvoj novinárskej profesie podstatný význam materiálne a pracovné podmienky. Tieto podmienky trvalo ovplyvňujú kvalitu ľudí prichádzajúcich do redakcií, ich ďalšie vzdelávanie, činnosti mimo zamestnania atď. V Rezolúcii 1003 (1993) Parlamentného zhromaždenia Rady Európy o etike žurnalistiky sa v čl. 28 hovorí: „V záujme vysoko kvalitnej práce a nezávislosti na strane novinárov treba zabezpečiť ich slušné odmeňovanie, vhodné pracovné podmienky a technické vybavenie.“

Základným ukazovateľom materiálnych podmienok je **príjem zo zamestnania**. Skutočné materiálne podmienky, prirodzene, neovplyvňuje len čistý príjem členov domácností, ale aj počet a vek ľudí, medzi ktorých sa delí a podobne.

Z celkového počtu skúmaných temer štvrtina (24,3 %) na otázku o výške príjmu neodpovedala.

¹⁷ DRASTICH, O.: c. d., s. 59.

Priemerný čistý mesačný príjem, ktorý sme vypočítali z uvedených údajov, bol 9 661 Sk. Za týmto priemerom sa skrývali značné rozdiely. Takmer pätina novinárov má príjem do 6 000 Sk a ďalšia pätina viac ako dvojnásobok tejto sumy. Výraznou charakteristikou skúmaného súboru novinárov sú teda rozdielne príjmy. Z tohto faktu nevyhnutne vyplývajú aj dôsledky na hodnotenie sociálno-existenčných otázok a perspektívy v zamestnaní.

Pri predchádzajúcich výskumoch (1966, 1980) diferenciacia platov bola pomerne malá. Priemerné platy novinárov s vysokou školou boli nižšie ako priemer. Medzi novinármi bolo viac nespokojných ako spokojných s platmi. Zdá sa, že finančné nedocenenie novinárskej práce má u nás dlhodobú tradíciu. Aj keď súčasnú príjmovú diferenciaciu hodnotíme v zásade pozitívne, máme kritický názor na skutočnosť, že v spodnej tretine príjmového rozpätia je značná časť novinárov a v týchto kategóriách sa výrazne prejavuje nedocenenie spoločenského významu a kvalifikačnej náročnosti novinárskej práce.

Možno poznamenať, že platové pomery sa vyvíjajú nepriaznivo pod tlakom situácie na mediálnom trhu aj na trhu práce. Citeľná je absencia kolektívnej zmluvy vyššieho typu, ktorá by vniesla určitý systém do mzdových otázok a znemožnila by niektorým vydavateľom zneužívať súčasnú situáciu.

Príjmy novinárov z hornej polovice príjmovej stupnice súvisia s nadpriemerným pracovným zatažením. Napríklad až 90,3 % novinárov z najvyššej príjmovej kategórie **pracuje viac ako päť dní v týždni**. V najvyššej príjmovej kategórii podobne až 39,3 % uviedlo, že pracuje viac ako 60 hodín týždenne.

Pohľad na príjmy sa podstatnejšie nemení, ani keď vezmeme do úvahy, že vedľajší príjem uvádzala len menšia časť skúmaných (43,8 %). Celkový príjem sme vypočítali z počtu novinárov, ktorí boli ochotní uviesť svoje zárobky z novinárskej činnosti. Celkove to bolo v priemere 10 442 Sk, z toho 1 181 Sk tvoria vedľajšie príjmy.

Možno predpokladať, že po roku 1989 skúmané údaje prešli diferenciaciou, a pracovnú zataž možno považovať za dlhodobu nadpriemernú, ktorá môže mať nepriaznivé zdravotné účinky. Ani nie polovica skúmaných považovala svoj zdravotný stav za dobrý.

Nadmerné pracovné zataženie, nepriaznivý pracovný stav, znížený pocit bezpečnosti a ďalšie činitele znižujú **pocit existenčnej istoty**. Iba necelá tretina novinárov (31,6 %) má pocit existenčnej istoty. Približne tretina (33,4 %) nevie, či nebude musieť zmeniť redakciu alebo či redakcia vydrží konkurenčný tlak. Ďalšia tretina pocit existenčnej istoty nemá, cíti sa finančne nedostatočne zabezpečená, uvedomuje si neistotu vo vzťahu k vydavateľovi a podobne.

Nová sociálna skupina zamestnávateľov nevytvorila zatiaľ podmienky na **kolektívne rokovania**, ak existujú kolektívne zmluvy, tak len na úrovni jednotlivých zamestnávateľov (približne 35,5 %).

Prieskum novinárov ukázal, že pri pozitívnych zmenách novinárskeho povolania existujú aj značné problémy. Otvorenie tejto profesie prinieslo zníženie kvalifikačnej úrovne. Prebieha proces vnútornej diferenciacie nebývalých rozmerov. Časť novinárov sa dostala do nedostojnej sociálnej situácie, aj do vzťahu prakticky nekontrolovanej závislosti od zamestnávateľa. Riešenie vidíme vo vytvorení štandardného tripartitného mediálneho prostredia, v ktorom každý zo sociálnych partnerov si bude plniť svoje povinnosti. **Štát** prostredníctvom legislatívy bude vytvárať demokratické pod-

mienky na prácu novinárov a znesiteľné ekonomické podmienky pre vydavateľov a prevádzkovateľov. **Vydavatelia** ako zamestnávateľia vytvoria podmienky na kolektívne vyjednávanie, získanie aspoň zákonom garantovaných pracovných a primeraných materiálnych podmienok. **Novinári** zvyšovaním kvalifikácie a jej prostredníctvom aj úrovne novinárskej práce prispievajú k vzťahu dôvery medzi médiami a publikom.

Adresa autora: doc. PhDr. Vladimír Holina, katedra žurnalistiky FFUK, Štúrova 9, 811 02 Bratislava

Changed Journalistic Profession in Slovakia

Vladimír Holina

Key words: Slovak journalists – profession from the sociological point of view – qualification and education – journalistic activities – incomes and material conditions – social certainty

This study describes how the journalistic profession in Slovakia was changed in the years after 1989. The study leans on the results of a survey conducted by the Mass Media Science Association established at the Journalism Department of the Comenius University in Bratislava. Being a part of the PHARE programme, the survey covered 313 journalists from all the media. Where the necessary data were available, a comparison with conditions before 1989 was made. As the media system became more developed, the number of journalists increased and the journalistic profession became more opened. The survey showed that about 30% new people of all age categories and mostly without journalistic qualification came to the media. A large majority of journalists (almost 90%) are interested in improving their qualifications mainly in the fields which they deal with (46%) as well as in general journalism (30%). Training in foreign languages,

PC data processing, economy and management were identified as the most urgently needed. The journalists prefer foremost the self-education and/or short-running courses and seminars. The survey revealed that journalism is a combination of several activities. However, the writing (90%), editing (55%) and managing (32%) prevail in these activities. The combination of activities as well as the degree of specialisation depend on the size of the editorial staff.

After 1989, the incomes of journalists and their working conditions became more differentiated. Increasing earnings coincide with harder work. The lowered living certainty and problems in relation to the publishers belong to the shady sides of the recent development as well. The author urges that to solve these problems a standard tripartite relationship between government, publishers and journalists is necessary.